



पाठ-2 स्वर्णकाक; (भाग-चार) Lesson 9 - SANSKRIT - 11 May

6. तस्मिन्नेव ग्रामे स्काडपरा लुब्धा वृद्धान्यवसत् । तस्याः अपि स्का पुत्री आसीत् ।
इष्या सा तस्य स्वर्णकाकस्य रहस्यभिजातवती । सूर्यतपे तण्डुलान्निक्षिप्य
तथापि स्वसुता रक्षार्थं नियुक्ता । तथैव स्वर्णकाकः काकः तण्डुलान् भक्षयन्
तामपि तत्रैवाकारयत् । प्रातस्तत्र गत्वा सा काकं निर्भत्स्यन्ती प्रवेचत् - " भो नीचका
! अहमागता, मद्यं तण्डुलमूल्यं प्रापच्छ । काकोऽब्रवीत् - " अहं तत्कृते सोपानमुत्तरयामि
तत्कथय स्वर्णमयं रजतमयं ताम्रमयं वा । " गर्वितया बालिकया प्रोक्तम् - स्वर्णमयं
सोपानेनाहमागच्छामि । " परं स्वर्णकाकस्तत्कृते ताम्रमयं सोपानमेव प्रापच्छत् ।
स्वर्णकाकस्तां भोजनमपि ताम्रभाजने ह्यकारयत् ।

* सन्धिच्छेद - तस्मिन् + एव, स्का + अपरा, रहस्यम् + अभिजातवती,
तण्डुलान् + निक्षिप्य, तथा + अपि, तथा + एव, ताम् + अपि, तत्र + एव +
अकारयत्, प्रातः + तत्र, अहम् + आगता, काकः + अब्रवीत्, सोपानम् +
उत्तरयामि, सोपानेन + अहम् + आगच्छामि, स्वर्णकाकः + तत्कृते,
सोपानम् + एव, स्वर्णकाकः + ताम्, भोजनम् + अपि, हि + अकारयत्

* सरलार्थ - उसी गाँव में एक दूसरी लालची बूढ़ी औरत रहती थी। उसकी
भी एक बेटा था। इष्या से वह उस सोपान के बौर का रहस्य जान गई।
सूर्य की छुप में चावलों को रखकर उसने भी अपनी बेटा को रक्षा के
लिए बिठा (नियुक्त कर) दिया। वैसे ही स्वर्णकाक ने चावलों को खाते
हुए उसे भी वहीं बुलाया। सुबह वहाँ जाकर वह बौर को डाँटती हुई
बोली - "अरे नीचकाक! मैं आ गई, मुझे चावलों का मूल्य दो। काका
बोला - "मैं तुम्हारे लिए सीढ़ी उतारता हूँ, तो कहो सोने की, चाँदी
की या ताँबे की।" बामंडी लड़की ने कहा - सोने की सीढ़ी से मैं आती
हूँ (आऊँगी)। पर स्वर्णकाक ने उसके लिए ताँबे की सीढ़ी ही दी। सोने
के बौर ने उस भोजन भी ताँबे के बर्तन में दिया।

* अभ्यास - एकपदेन उत्तरत -

1) तस्मिन्नेव ग्रामे अपरा कीदृशी वृद्धा न्यवसत् ?

2) वृद्धा कस्य रहस्यभिजातवती ?

- 1) पुत्री काकं निर्भस्वन्ती किं प्रोच्यते ?
 2) स्वर्णिकाकः तां बालिकां कस्मिन् भोजनम् अकारयत् ?
 भाषिक-कार्यम्
 1) 'मह्यम्' सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम् ? (क) काकाय (ख) वृद्धायै (ग) पुत्र्यै
 2) 'प्रायच्छत्' क्रियापदस्य कर्तृपदं किमस्ति ? (क) स्वर्णिकाकः (ख) लुब्धया (ग) पुत्री

7) प्रतिनिवृत्तिकाले स्वर्णिकाकेन कदाभ्यन्तान्त्रिणो मञ्जूषाः तत्पुरतः समुत्क्षिप्ताः ।
 लोभाविष्टा सा वृद्धमां मञ्जूषां गृहीतवती । गृहमागत्य सा तर्षिता योवद
 मञ्जूषामुदघाटयति, तावत्तस्यां भीषणः कृष्णसर्पः विलोकितः । लुब्धया बालिकया
 लोभस्य फलं प्राप्तम् । तदनन्तरं सा लोभं परित्यजत् ।

* सन्धिच्छेद - काक्ष + अभ्यन्तरात् + त्रिणः, लोभ + आविष्टा, गृहम् + आगत्य,
 मञ्जूषाम् + उदघाटयति, तावत् + तस्यां, कृष्णसर्पः + विलोकितः

* सरलार्थ - लौटते समय स्वर्णिका ने कमरे के भीतर से तीन बक्से
 उसके सामने रख दिए। लालची उस लड़की ने सबसे बड़े बक्से को लिया।
 वार आकर लाल वही व्याकुल लड़की जैसे ही बक्से को खोलती है, वैसे ही
 उसमें भयंकर, काले साँप को देखती है। लालची लड़की को लालच का
 फल मित्र मिल गया। उसके बाद उसने लालच छोड़ दिया।

* अभ्यास - स्कपदेन उत्तरत -

1) स्वर्णिकाकेन कदा त्रिणो मञ्जूषाः तत्पुरतः समुत्क्षिप्ताः ?

2) कीदृशी बालिका वृद्धमां मञ्जूषां गृहीतवती ?

पूर्वावस्थेन उत्तरत -

1) गृहमागत्य बालिका मञ्जूषायां किम् अपश्यत् ?

2) कया लोभस्य फलं प्राप्तम् ?

भाषिक-कार्यम् -

- 1) 'गृहीतवती' क्रियापदस्य कर्तृपदं किम् ? (क) लोभाविष्टा (ख) सा (ग) स्त्री
 2) 'बालिकया' पदस्य विशेषणपदं किम् ? (क) लुब्धया (ख) त्रिणः (ग) लोभाविष्टा

अपठित- गद्यांशः ३

प्रश्न - प्रदत्त गद्यांशं पठित्वा प्रश्नान् उत्तरत -

गोदावरीतीरे विशालः शालमलीतरुः आसीत्। तत्र पक्षिणः निवसन्ति स्म।
अथ कदाचित् रात्रौ कश्चिद् व्याधः तत्र तण्डुलान् विकीर्य जालं च
विस्तीर्य प्रच्छन्नो भूत्वा स्थितश्च। प्रातःकाले चित्रमीव नाम्ना कपोतराजः
सपरिवारः आकाशे तान् तण्डुलान् अपश्यत्। ततः कपोतराजः तण्डुलतुण्ड्यान्
कपोतान् अवदत् - "कुतोऽत्र निर्जनै वने तण्डुलकणानां सम्भवः। मय्यिदं न
पश्यामि। संभवतः कोऽपि व्याधः अत्र भवेत्। सर्वथा अविचारितं कर्म न
कर्तव्यम्।" परं तस्य वचनं तिरस्कृत्य कश्चित् तरुणः कपोतः स्वाम् प्रत्यवदत् -
"आः! किमिदम् उच्यते। त्वयं तु स्तान् तण्डुलान् अवश्यमेव भक्षयिष्यामः।"
स्तदाकर्ण्य सर्वे कपोताः तत्र उपविष्टाः जालं च निवृत्वा अभवन्।
सत्यमेव उक्तम् - "लोभः न कर्तव्यः।"

I स्कपदेन उत्तरत -

- i) कुत्र विशालः शालमलीतरुः आसीत् ?
- ii) शालमलीवृक्षे के निवसन्ति स्म ?
- iii) सर्वथा कीदृशं कर्म न कर्तव्यम् ?
- iv) कः न कर्तव्यः ?

II पूर्णतवाक्येन उत्तरत -

i) रात्रौ व्याधः किम् अकरोत् ?

ii) कपोतराजः तण्डुलतुण्ड्यान् कपोतान् किमवदत् ?

III गद्यांशस्य कृते संस्कृतेन शीर्षिकं लिखत

IV भाषिक-कार्यम् -

- i) 'शालमलीतरुः' पदस्य विशेषणपदं किम्। (क) विशालः (ख) तरुः (ग) पक्षिणः
- ii) 'वृद्धः' पदस्य विलोमपदं चिनुत। (क) लोभः (ख) तरुणः (ग) कर्तव्यः
- iii) 'वयम्' पदस्य क्रियापदं किमस्ति ? (क) भक्षयिष्यामः (ख) प्रत्यवदत् (ग) कर्तव्यः
- iv) 'वयम्' सर्वनाम केभ्यः प्रयुक्तम् ? (क) तण्डुलेभ्यः (ख) कपोतेभ्यः (ग) खगेभ्यः

चित्रवर्णनम् २

इस बार आपको चित्र को देखकर संस्कृत वाक्य निर्माण का अभ्यास दिया जा रहा है। ध्यान रखें कि वाक्य सरल व सांक्षिप्त हों तथा चित्र पर आधारित हों। उदाहरणः



नीचैः, वृक्षः, बालिका, बाली, ध्यायन्ति,
ईश्वरं, स्मरन्ति, सूर्यम्, प्रार्थयन्ति,
हस्ताभ्याम्, नमन्ति, उदयति।

- 1) इदं चित्रम् ग्रामस्य अस्ति। 5 नदी वहति।
2) सूर्यः उदयति। 6 बालकाः सूर्यं नमन्ति।
3) अत्र वृक्षः अस्ति। 6 तै ईश्वरं स्मरन्ति।

प्रश्न - प्रदत्तचित्राणि दृष्ट्वा पञ्च-संस्कृत-वाक्यानि स्वयत्।

1)



मञ्जूषा

चिकित्सकः, रुग्णा, बालिका, पश्यति,
बालिकाम्, अस्ति, निरीक्षणम्, करोति,
रोगान्, दूरीकरोति, स्वस्थं।

3)



मञ्जूषा

सरोवरस्य, कमलानि, तीरे, वृक्षः,
विकसन्ति, एकः, अस्ति, आकाशे, खगाः,
उड्डयन्ति, पर्वताः, पुष्पाणि, शोभन्ते।

2)



मञ्जूषा

बाली, खेलन्ति, नेत्रयोः, धावति, बालिका,
धावन्ति, पट्टिका, अस्ति, एकेन-पादेन,
वृक्षः, समीपे।

4)



मञ्जूषा

वपति, आकाशे, कृषकः, बीजानि, खगाः,
क्षेत्रे, उड्डयन्ति, कार्यं, मेघाः, सन्ति
करोति, सन्ति, तीरे, उटजाः।

पत्रपुतिः

1 स्वकक्षाध्यापकस्य विषये मित्रं प्रति लिखितं पत्रं मञ्जूषायाः उचितैः पदैः पूर्यत-

परीक्षाभवनान्त,

तिथिः

प्रिय मित्र,

(i)

अत्र कुशलं तत्रास्तु। अस्मिन् पत्रे अहं मम कक्षाध्यापकस्य विषये (ii)। मम (iii) स्वविषये

निपुणः अध्यापकः अस्ति। सः अस्मान् (iv) पाठयति। सः निजविषये (v) अस्ति। सः अतीव

(vi) अस्ति। सः (vii) वदति। प्रार्थयामि यत् (viii) तस्य आयुः दीर्घ

कुर्यात्। सर्वेभ्यः नमः।

(ix)

तव (x)

दीपकः

मञ्जूषा

सधन्यवादम्, कुशलः, नमस्कारम्, लिखामि, परमात्मा, कक्षाध्यापकः, गणितम्, विनम्रः, मित्रम्, प्रियम्

अतिविश्वासात् हानिः इत्यधिकृत्य मित्राय मञ्जूषायाः सहायतया पत्रं लिखता

2

अस्तु, पृष्टम्, कारणम्, परीक्षापरिणामः, ईदृशः, मया, अतिविश्वासः, अन्यः, सर्वम्, चैतन्यः

परीक्षाभवनतः

दिनांकः

प्रिय मित्र!

नमोनमः

अत्र कुशलं तत्र 1। भवता 2

यत् प्रथमसत्रपरीक्षायां मम परीक्षापरिणामः कीदृशः अस्ति ?

प्रथमसत्रपरीक्षायां मम 3 आशानुकूलः न अस्ति अस्य

4 अपि मया ज्ञातम्, मम स्वोपरि 5 एव आसीत् यत् अहं

तु सर्वम् एव जानामि कदाचित् 6 स्वोपरि विश्वासः मानवाय विनाशकारी

भवति। अस्य दुष्परिणामः 7 तु सोढः परं कोऽपि 8 अस्त्य पत्रं

न भवेत्। इति कृत्वा कथयामि कदापि स्वोपरि अतिविश्वासः न करणीयः। शेषं 9

कुशलम् सर्वेभ्यः मम प्रणामाः।

भवतः मित्रम्

10